https://doi.org/10.54809/jkss.vi6.172
گۆڤاری کوردستانیی بۆ لێکۆڵینەوەی ستراتیجیی
Copyright © Open access article with CC BY-NC-ND 4.0

لێکدانە مۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی دا

مستەفا حەمە عەبدولڕەحمان
qi.ude.lusvinu@fooram.rabajludba

پ عەبدولجەبار مستەفا مەعرووف
qi.ude.lusvinu@namharladba.afatsum

بەشی کوردیی، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی- هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە

ناونیشانی توێژینەوەکە بۆ (لێکدانە مۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردییدا) تەرخانکراوە، کە تێیدا هەوڵدراوە بنەما و پێشینەی بەرهەمهاتوویەکی مۆرفۆلۆژییانە بخرێتەڕوو. لە بەرهەمهاتووە مۆرفۆلۆژییەکاندا توێژینەوەکە خۆی بە پرۆسەی لێکدان و ئەو ئەنجامانەوە خەریککردووە، کە لە پرۆسەی لێکدانەوە دەکەونەوە، بەوەش خودی لێکدان (Compounding) دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی لێکدراو (Compound) لە مۆرفۆلۆژییدا، هەروەها هەمان بنەما بۆ لێکدانی سینتاکسییش خراونەتەگەڕ. بەوەش زانیاریی ناو لێکدانەکە بۆ بەرهەمهێنانی درووستەیەکی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسییش دەبێت. سنووری توێژینەوەکە بۆ لێکدانە مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسییە هاوپایە (Coordinate)و ناهاوپایەکان (Non coordinate)ە، بە جۆرێک تویژینەوەکە بە دوای بنەمای دروستبوو و بەرهەمهاتنیان دەگەڕێت و لێکچوون و جیاوازییان دەخاتەڕوو. دەستنیشاننەکردنی پێڕەوبەندانەی لێکدان لە هەردوو پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا بە گرفت زانراون بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە، چونکە لە کارو توێژینەوەکانی پێشوودا توخم (element)ی بەرهەمهێنەری فۆڕمی مۆرفۆلۆژیی بە تایبەت لێکدان نەکراوەتە پێوەری دۆزینەوەی وشەی لێکدراو. هەنگاوەکانی تویژینەوەکە بە ڕێبازی وەسفیی شیکاریی جێبەجێکراوە. لە رووی تیۆرییشەوە زۆربەی کارەکە بۆ درووستە و بەرهەمهێنانی درووستەییە، کەمەکیی، کار بە بنەمای واتا کراوە. کەرەستە و داتای تویژینەوەکە لە کرمانجیی ناوەڕاست_شێوەزاری سلێمانیی وەرگیراوە. لە ئەنجامدا ئەوە دەرخراوە، کە بنەماکانی لێکدان پێشینەیەکی فەرهەنگییان هەیە، لە فەرهەنگەوە بارگە بۆ بەرهەمهێنانی درووستەی لێکدراوی وشەیی و سینتاکسیی دەخرێت. هەروەها گریمانەی ئەوە پشتڕاستکراوەتەوە، کە پڕۆژە مۆرفۆلۆژییەکان لە ئاستی لێکدراودا پڕۆژەی فەرهەنگ و توخمێکی فەرهەنگیین. لێکدانەکە بە بنەمای لێکسیمبوون و واتاو فۆنۆلۆژییەوە، هەبوونی مۆرفۆلۆژیی پەیوەست بە لێکدراوەوە، هەروەها لێکدانی سینتاکسییش دەسەلمێنێت. بەگشتی گرنگیی توێژینەوەکە، خستنەڕووی پێواژۆ و بنەماکانی لێکدان و جێبەجێکردنی هەنگاوە یەکلەدواییەکەکانیەتی لە چەند قۆناغێکی جیادا، تا لەو ڕێگەیەوە درووستەو جۆرە جیاوازەکانی لێکدان پەیوەست بە مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسی کوردییەوە، جیابکرێنەوەو سنوری نێوانیان دەستنیشانبکرێت، ئەمەش ئەو ئەنجامە دەستدەخات، کە درووستە بەرهەمهاتووە لێکدراوەکان لە هەردوو ئاستی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا، وابەستەی ئەو زانیارییانەن، کە لە فەرهەنگدا بۆ بەرهەمهێنانی ئەو دروستانە، هەڵگیراون/ گەنجکراون.

کلیلە وشەکان: ئێکسباڕ، بەرێزمانبوون، فەرهەنگ، تەکخراو، لێکدان.

Recieved: 10/8/2022
Accepted: 28/8/2022

E-ISSN: 2790525-X
P-ISSN: 27905268

پێشەكیی:

زمانی کوردیی لە زمانە لکاوەکانە، هەربۆیە ژمارەیەکی زۆر لە وشە و دەربڕینەکانی ناسادەن، بەهۆی ئەم تایبەتمەندییەی زمانی کوردییەوە، زۆربەی ناو و کردارەکان پەیوەست بە وشەی لێکدراوەوە، لەسەر بنچینەی یەکگرتنی دوو وشەی واتادار، یان زیاتر لە فەرهەنگی کوردیی دا پەیدابوون. وشەی لێکدراو ئەو وشە ناسادەیە، کە لە دوو مۆرفیمی سادەی واتادار، یان زیاتر پێکدێت و واتایەکی نوێ دەگەیەنێت، وەك: (چاوکاڵ، بەردەنوێژ). (ڕۆژان نوری عەبدوڵا : ٢٠١٣ : ١٥٥).

ئەوڕەحمانی حاجی مارف دەربارەی وشەی لێکدراو دەڵێت: «وشەی لێکدراو ئەو وشەیەیە کەوا بەلای کەمەوە دوو وشەی واتاداری تێدابێت». (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: ٢٠١٤ : ١٠٢).

هەر لەم ڕووەوە، لێکدان ڕێگایەکە بۆ درووستبوونی وشە و زاراوە، کە لە ئەنجامی لێکدانی دوو وشەوە وشەیەکی نوێ دێتەکایەوە، ئەم لێکدانەش بە دوو شێوە جێبەجێ دەکرێت، هەندێکیان بە مۆرفیمی لێکدەر ئەوانی تریش بەبێ ئامرازی لێکدەر دەکرێن وەک: (دەستنوێژ، ڕەشماڵ، شاهەنگ، مارماسی، .... هتد) . ئەوانی تر بە هەندێك ئامرازی لێکدەر لێکدەدرێن وەک: (ە، و، ەو، او، ان، بە ..... هتد). وەک: (گوڵەباخ، ڕەنگاوڕەنگ، بانەوبان). (عەبدولواحید موشیر دزەیی: ٢٠١٤: ٦٦). ئەوەی لەم توێژینەوەیەدا مەبەستە بە وردیی تیشکی بخرێتەسەر، (پرۆسەی لێکدان) ە. پەیوەست بەمەوە، وشەی لێکدراو لە زمانی کوردیی و لە زۆربەی زمانەکانی دونیاشدا فاکتەرێکی گرنگە بۆ دەوڵەمەندکردنی فەرهەنگی زمان. لێکدان ڕێگایەکی گرنگی بەبەرهەمی گەشەپێدانی فەرهەنگی زمانە، مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردیی، بەگشتیی لە ڕووی پرۆسەی لێکدانەوە بەبەرهەمە و لە گشت پۆلەڕەگەزەکانی (ناو، ئاوەڵناو، کردار، ئاوەڵکردار)دا ئەم پرۆسەیە جێبەجێدەکات. (نەرمین عومەر ئەحمەد: ٢٠٠٩ : ٩٥).

ئەم توێژینەوەیە لە چەند بەشێک پێک دێن، لە بەشی یەکەم دا چوارچێوەی توێژینەوەکەیە و، بەشی دووەم و سێیەم تەرخانە بۆ میکانیزمی کردەی لێکدان و تەکخراو و دواتر ئەنجامەکان خراونەتەڕوو.

بەشی یەکەم: چوارچێوەی توێژینەوەکە:

ناونیشانی توێژینەوەکە (لێکدانە مۆرفۆلۆژییەکان لە زمانی کوردیی دا)یە، مەبەستی سەرەکیی ئەم توێژینەوەیە، نیشاندانی پرۆسەی لێکدان و بنەماکانی لێکدانە لە زمانی کوردییڤدا. کاری ئەم توێژینەوەیە لە سنوری کرمانجیی ناوەڕاستدایە، کەرەستە و داتای توێژینەوەکە لە زمانی ستانداردی کوردیی وەرگیراوە. لەم توێژینەوەیەدا ڕێبازی پەسنی شیکاری پەیڕەوکراوەو بە شێوەیەکی زانستیی نموونەکان شیکارکراون. دەستنیشانکردنی پێڕەوبەندانەی لێکدان لە هەردوو پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا بە گرفت زانراون بۆ ئەنجامدانی ئەم توێژینەوەیە. هەروەها گرفتی دیارینەکردنی چەشنی درووستەیی لێکدان بەگشتیی و وشەی لێکدراو، هۆکارێکی تری لەدایکبوونی ئەم توێژینەوەیەیە.

توێژینەوەکە بەسەر چەند پار و وەچەپارێکدا دابەشکراوە. لێکدان وەک پێواژۆیەکی گشتیی پاشان قۆناغی پێش مۆرفۆلۆژیی و بنەماکانی لێکدان و چەشن و جۆرەکانی لێکدان لە ڕووی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیی و پەیوەست بە ئازاد و نائازادەوە خراونەتەڕوو و شیکراونەتەوە، لە کۆتاییشدا چەند ئەنجامێکی بەدەستهاتووی ناو پار و وەچەپارەکان خراونەتەڕوو.

بەشی دووەم:

«لێکدان»ی توخمە فەرهەنگییەکان

١.سەرەتا

لێکدان پرۆسەیەکە، کە تێیدا توخمێکی فەرهەنگیی (X٠) پەیوەست بە ناوەخنە فەرهەنگییەکەیەوە لە پرۆسەی بەرێزمانبووندا دەبێتە فۆرمێکی لێکدراو و پاش ئەوەی پێداویستییە فەرهەنگیی و ڕێزمانییەکانی دەستەبەردەبن، بۆیە لێرەدا پەیوەست بەرێزمانبوونەوە (Grammaticalization) لێکدان دەخرێتەڕوو، کە ئەویش بە قۆناغێکی پاش فەرهەنگیی، یان نێوان فەرهەنگیی و ڕێزمانیی دەخرێتەڕوو، یان ڕوونەکرێتەوە، بۆیە لێکدان) compounding) نواندنێکی ویستی نادیاری توخمە فەرهەنگییەکان (X)ەکانە، بۆیە دەبێت لەم نێوەندەدا پەیوەست بەرێزمانبوونەوە، کە بۆ لێکدان مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیش دەگرێتەوە، زانیارییەکان بخرێنەڕوو، بە چەشنێک بۆ مۆرفۆلۆژیی وشەی لێکدراو و بۆ سینتاکسیش بە هەمان توخمەوە درووستەیەکی ئازاد بەرهەمدەهێنێت. لە ڕاستییدا لێکدان پێواژۆیەکی مۆرفۆلۆژیی_سینتاکسییە و دەشێت زانیارییەکان بۆ ئەو پێواژۆیە وەکیەک، یان لەیەکەوە نزیک بن. بڕوانە پارەکانی داهاتوو، بشڕوانە: (https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-٩٧٨٠١٩٩٧٧٢٨١٠/obo-٩٧٨٠١٩٩٧٧٢٨١٠-٠٠٦٠.xml)

٢. قۆناغی پێش_مۆرفۆلۆژیی (pre morphological):

لەم قۆناغەدا باس لەوە دەکرێت ، کە مۆرفۆلۆژیی پێکهاتەیەکی زمانە هەروەک چۆن سینتاکس پێکهاتەیەکی زمانە، ئەگەر سینتاکس بۆ بەرهەمهێنان بێت، واتە ڕستە بەرهەمبێنێت، هی ئەوەیە کە کۆمەڵێک بنەما و یاسای دیاریکراوی هەیە، لەسەر ئەم بنەمایانە دەرکردەی سینتاکسیی زۆردەبێت، فرێزەکانی زمانی کوردیی و ڕستەکانی زمانی کوردیی، لە دەرکردەکەدا بێکۆتایین، ئەگەرنا لە یاسا و درووستەکانیاندا سنووردارن، بەڵگەکان ئەوە بەدەستەوە دەدەن، کە فۆرمە مۆرفۆلۆژییەکان لەلایەن توخمی فەرهەنگیی_مۆرفۆلۆژییەوە بەرهەمبهێنرێن، نەک دروستبکرێن، ڕاستە قۆناغی بەرهەمهێنانەکەی زیاتر لە تیۆری ئێکسبارِدا دەردەکەوێت، کە ئێکسبارِی مۆرفۆلۆژییانەیە، چونکە لە ئێکسبارِی مۆرفۆلۆژییانەدا ئەو توخمەی، کە پرۆژەسازدەرە و لە سینتاکسدا جیاکراوەتەوە، بۆیە دەشێت ئەو توخمەشی کە لە مۆرفۆلۆژییشدا پرۆژەسازدەرە، هەر دەستنیشانکراوبێت، بۆ نموونە چۆن لێرەدا (ناو و ئاوەڵناو و کردارو پێشناو و دیارخەر و .... هتد)، ئەمانە کراون بە سەر بۆ بەرهەمهێنانی فرێز، ئەوانەش لە مۆرفۆلۆژیی دا هەر دەبن بە «سەر» بۆ بەرهەمهێنان، واتە ئەگەر ئێمە لێرەوە بچین بۆ قۆناغی لێکدان، لە ڕاستیدا لە نێوانی فەرهەنگ و مۆرفۆلۆژیی دا قۆناغێک هەیە، کە قۆناغی لێکدانە، قۆناغی لێکدانەکە ئەوەیە، کە پۆلەرِەگەزدیاریکردنە (Sub categorization)، یان درووستەی ئارگۆمێنتی وشەکە بەدەستدێت Bralich (١٩٩١:٧٥-٨٠)، واتە بۆ نموونە ئەو کەرەستە کۆکردنەوەیە، پێش ئەوەی ببێت بە مۆرفۆلۆژیی، بەوەش قۆناغێک هەیە قۆناغی پێش بوون بە مۆرفۆلۆژییە، ئەویش پۆلەرِەگەزدیاریکردنی توخمە مۆرفۆلۆژییەکانە بۆ بەرهەمهێنانی وشەی لێکدراو. پێشبینیی بوون بە لێکدراوی لێکدان پشت بە بەلێکسێمبوونیان دەبەستێت، ئەگەرنا بە پرۆسێسێکی لێکدان دەمێننەوە. <میوەفرۆش> پەیوەست بە فۆرمەکانی{خەیار فرۆش، کۆمپیوتەر فرۆش ... هتد }ەوە لە نێوان بەلێکسێمبوون و بەلێکسیمنەبوونیانەوە، چونکە هەریەکە لەوانە پرۆژەی (V٠/X٠)ن. کەواتە لە لێکدان دا، کە قۆناغێکی پێش درووستەی مۆرفۆلۆژییە، ئەوەی کە ڕوودەدات پۆلەرِەگەزدیاریکردنەکەیە، بۆ نموونە سەرەتا توخمەکە (ئاوەڵناو)ە، ئاوەڵناوەکە لەناو مۆرفێمەکاندا لە سەربەخۆ و فەرهەنگییەکاندایە، کەواتە لەفەرهەنگەوە توخمێک وەردەگرێت، بۆئەوەی فرێز یان وشەی لێکدراو بەرهەمبهێنێت، بڕوانە بەرهەمە سینتاکسییەکان <جوان>، لە {چاوی جوان، کچی جوان، گوڵی جوان، ....} هەروەها بەرهەمە مۆرفۆلۆژییەکانی (جوان) لە: (چاوجوان و جوانەمەرگ و جوانەگا .... هتد)، واتە کە پۆلەرِەگەزەکە دێتە ڕێزمانەوە پرۆسەکە لە نێوان مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسدا ساغدەبێتەوە،

سەرەڕای ئەوەی خودی پۆلەڕەگەزەکان بۆ بەرهەمهێنانی کەرەستەی سینتاکسیی و مۆرفۆلۆژییانە دەهێنرێنە ڕێزمانەوە، کەواتە دەبێت، توخمە پرۆژەسازدەرەکان کە خۆیان لە فەرهەنگەوە زانیارییان بۆ پرۆژەی سینتاکسیی یان مۆرفۆلۆژیی تێدا گەنجکراوە، بۆ نموونە ئاوەڵناوو کردارەکان خۆیان لە بەرێزمانبووندا پرۆژەسازدەدەن، واتا گریمانەی ئەوە دەکرێت، کە بە مەرج و بنەمای نوێوە، توخمەکان بکرێن بە پرۆژەسازدەر/(X٠). دەکرێت، پرۆسەیەکی لەو چەشنە ناوبنرێت: پریدیکات درووستکردن/ (X٠)دروستکردن. بۆ نموونە <مار ، گا> لە فەرهەنگدا پۆلەڕەگەزی ناون، کەچیی بە بنەمای فۆنۆلۆژیی و واتایی دەکرێنە (A٠)، بڕوانە:<مارماسیی> و <گابەرد>، کە <مار ، گا> تیاندا بووەتە (A٠)و حوکمی واتایی و درووستەییان هەیە.

٣. لێکدانە مۆرفۆلۆژییەکان:

لێکدانی مۆرفۆلۆژیی لە قۆناغی بەرێزمانبوونی توخمە فەرهەنگییەکاندایە، مۆرفۆلۆژیی یەکێکە لەو وێستگانەی، کە فۆڕمی نوێ بۆ واتای نوێ دروستدەکات. جا پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە، کە ئایا فۆڕمە مۆرفۆلۆژییەکان جا چ لێکدان بن، یان هەڵگواستن، لەلایەن ئاخێوەری زمانەوە بەرهەمدەهێنرێن، یان دروستدەکرێن؟ بەوەش وەڵامی ئەوەمان دەستدەکەوێت، کە فۆڕمە مۆرفۆلۆژییەکان لە هەر ئاستێکدا بن (ئاستەکان مەبەستمان پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانە)، یان لە هەر نواندنێکی مۆرفۆلۆژیی دا بن، پرۆسەیەکی فەرهەنگیین. یان ئاخێوەری زمان تەنها مامەڵە لەگەڵ دیوی دەرەوەی فۆڕمێکی مۆرفۆلۆژیی لێکدراو، یان هەڵگوێزراودا دەکات؟ بۆ ئەمە دەبێت قۆناغی فەرهەنگیی و قۆناغی پاش فەرهەنگیی (post-lexical) پەیوەست بە مۆرفۆلۆژییەوە لەیەکجیابکرێتەوە. ئاراستەی توێژینەوەکە بەو ڕێچکەیەدا دەڕوات، کە ئاخێوەری زمانی کوردیی لە پاڵ زانیاریی فۆنۆلۆژیی و سینتاکسیی و سیمانتیکییدا زانیارییە مۆرفۆلۆژییەکانیشی لەناو فەرهەنگیی ئاوەزیی دا هەڵگیراون، بەوەش دەبێت مۆرفۆلۆژیی هاوشێوەی سینتاکس هەمان بنەمای هەبێت. بنەماکەش لە خوارەوە دەخرێتەڕوو.

٤. بنەماکانی لێکدان (compounding principles):

٤-١بنەمای فۆنۆلۆژیی:

لێرەوە ئەو بنەمایە لە چێوەی درووستەیەکی مۆرفۆلۆژییدا تاقیبکرێتەوە، چونکە لێکدراو دەرهاویشتەیەکی لێکدانە و مەرجی تایبەتیی بەو جێکەوتەیە جێبەجێدەکات، کە بۆی دەگەڕێتەوە (واتا فەرهەنگ)، نەک ئەو مەرجەی، کە لە لێکدان دا بەسەریدا دەسەپێنرێت، چونکە ئەوەی ناو لێکدان بۆ دروستکردنی فۆڕمێکی بێ کەموکوڕییە بۆ ناو لێکدراوی مۆرفۆلۆژیی. بەوپێیەی لێکدراوی مۆرفۆلۆژیی، دەبێتە لێکسیمی سەربەخۆ و دەگەڕێتەوە بۆ ناو فەرهەنگ، دەبێت لەو روانگەیەوە درووستە مۆرفۆلۆژییەکە پەیوەست بە فۆنۆلۆژییەوە بلۆککردنێکی فەرهەنگیی هەبێت.

ئەگەر ئەم بیرۆکەیە بۆ لایەنی ناکەرتیی فۆنۆلۆژیی فەرهەنگیی تاقیبکرێتەوە، دەبێت ئەو پرۆسەیە لە فەرهەنگەوە جڵەوبگیرێت و مەرجەکە فەرهەنگ دایبنێت. بۆئەوەش فۆڕمە سادەکانی ناو فەرهەنگ جڵەوی ئەو فۆنۆلۆژییە دەگرن، کە لە فۆڕمێکی مۆرفۆلۆژیی بەلێکسیمبوودا هەبێت، واتا یەکێک لە مەرجەکانی گەڕانەوەی فۆڕمێکی لێکدراو، ئەو فۆنۆلۆژییەیە، کە لە فەرهەنگدا بۆ توخمەکان پەیڕەویدەکرێت، بەمەش فۆنۆلۆژیی بەلێکسیمبووی مۆرفۆلۆژیی لە لێکدراودا لە فۆڕمی لێکدانی مۆرفۆلۆژیی جیادەبێتەوە.

یەکێک لە پێوەرەکانی فۆنۆلۆژیی لێکدان، هێز (stress)ە، ئەو فۆنێمە ناکەرتییەی، کە تەرزێکی فەرهەنگیی_ ڕێزمانی هەیە. لە فەرهەنگدا چەسپیوە و لە ڕێزماندا ئازادانەیە، بڕوانە (دڵشاد محەمەد غەریب: ٢٠١٩). تا ئەو کاتەی لە ڕێزماندا دەبێتە لێکسیمێکی سەربەخۆ، بڕوانە هێڵکاریی (١)، کە تییدا ئەوە ڕووندەبێتەوە، دوو هێز لە پرۆسەکەدا جێبەجێدەبن، ئەوانیش هێزێکی فەرهەنگیی و هێزێکی ڕێزمانیی. سنوری ئەم پارەی ئێمە بۆ مۆرفۆلۆژیی ناو پێکهاتەی ڕێزمان بەکاردەهێنرێت، واتا لەناو ڕێزماندا مۆرفۆلۆژیی تاقیدەکرێتەوە (بۆ سینتاکس بڕوانە پارەکانی دواتر)، بەڵام لەبەرئەوەی لە هەنگاوەکانی

پێشوودا لێکدان کرا بە پرۆسەیەکی پێش مۆرفۆلۆژیی، بۆیە هێزی ناو ئەو درووستە نێوەندییە ڕێزمانیی دەبێت، ئەوەی لەناو پێکهاتەی مۆرفۆلۆژییدا ڕوودەدات، دەبێت پەیکاڵی ئەوەی فەرهەنگ بێت، چونکە دەبێتەوە بە مۆرفۆلۆژیی و توخمێکی فەرهەنگیی درووستکراو. بڕوانە هاوکێشەی (١).

هێلکاریی ژمارە (١).

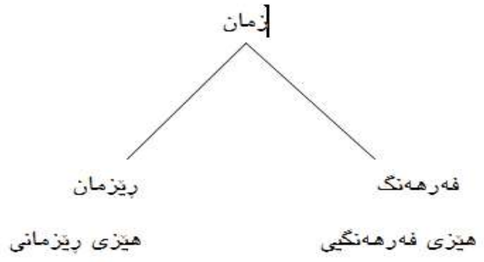

هاوکێشەی ژمارە (١)

فەرهەنگ	لێکدان	لێکدراو
هێزی کۆتایی	هێزی سەرەتایی	هێزی کۆتایی

هاوکێشەکە ئەوە دەردەبڕێت، کە پێوەری بەوشەبوونی مۆرفۆلۆژیی لە ڕووی فۆنۆلۆژییەوە هێز کۆتاییە، وەک لێکدانە مۆرفۆلۆژییەکە قۆناغی بەڕێزمانبوونی هێزەکە دەبێت، کە بۆ (آ) بەسەرکردن و بەپریدیکاتکردن بۆ ڕەخساندنی ئەو پۆلەڕەگەزانەی، کە خۆیان (X^0) نین، یان توانای پرۆژەسازدانیان نییە، (ب) بۆ بونیاتنانی درووستەی لێکدان تا بنەمای فۆرمێکی مۆرفۆلۆژیی پێ بەرهەمبهێنرێت، بڕوانە هاوکێشەی ژمارە (٢).

هاوکێشەی ژمارە (٢)

فەرهەنگ	لێکدان	فۆرمی مۆرفۆلۆژیی
X^0	$[\ y\ ]_{1}\ X^0$	X^0

فەرهەنگیی، توخمێکی سادەی یەک لێکسیمییە، لە لێکدان دا هەڵاوێری (y) و بۆ بەوشەبوون/ بۆ بە لێکسیمبوون دەچێتە پێکهاتەی مۆرفۆلۆژییەوە. بەوەش (X^0)ی ناو مۆرفۆلۆژیی، وشەیەکی نادە/ لێکسیمێکی مۆرفۆلۆژیی دەبێت. هێز لە قۆناغی لێکدان دا لەسەر (X^0) دەبێت، کە لە سەرەتای هەڵاوێرکردنەکەدایە، ئەمەش بۆئەوەی جیاکاریی

درووستەیی و تایبەتمەندیی (X۰) بدات بە پۆلەرەگەزەکان. لەبەرئەوەی (X۰) ەکان کردار و ئاوەڵناو و ناوی ئاوەڵناویین، بۆیە (آ) ئاوەڵناوەکان و کردارەکان خۆیان پرۆژەسازدەر و پریدیکاتن، بەڵام ناوی ئاوەڵناویی بە سترێس (stress) لە ناوەکان درووستدەکرێن و دەکرێنە ئاوەڵناویی. (ب) ئاوەڵناو و کردارەکان جیاکەرەوەیین و لە جێکەوتەی سەرەتادا بە هێز واتای تایبەتیی ناو مۆرفۆلۆژییان پێدەدرێت. بڕوانە هاوکێشەکە لە ژمارە (٣)دا.

هاوکێشەی ژمارە (٣)

فەرهەنگ	لێکدان	مۆرفۆلۆژیی
A⁰ مار	[N⁻]، A⁰ مار	N⁻ ، A⁰ مارماسی

<مار> لە نواندنە فەرهەنگیەکەیدا (N۰)ە، لە لێکدان دا توانای ئاوەڵناوی دەدرێتێ، بەوەش دەبێتە «سەر»ی وشەکە، واتا دەبێت بە (X۰)، کەواتە سەرباری ئەوەی پریدیکاتی فەرهەنگیی هەیە، کە کردار و ئاوەڵناون، ناوی ئاوەڵناوییش دەبێتە پریدیکاتێکی پاش فەرهەنگیی و جۆری سیستەمی پریدیکاتەکان دەستەبەردەبێت، کە فۆنۆلۆژیی رۆڵی گرنگی لە درووستکردنیدا هەیە.

٤-٢بنەمای واتایی:

زۆربەی پێناسەکان بۆ مۆرفۆلۆژیی جەخت لەوە دەکەنەوە، کە مۆرفۆلۆژیی بۆ درووستکردنی فۆرمی نوێیە بۆ واتای نوێ. لەوەشەوە پێناسەکە دوو روانگە لەخۆدەگرێت، کە لایەنی فۆرمیی بۆ درووستەی وشە لێکدراوەکەیە ، بەڵام لایەنی واتاییش لە درووستبوویەکی مۆرفۆلۆژیی دا شتێکی ناچارییە (حەتمییە). فەرهەنگ بۆ گەنجکردنی زانیارییەکانە، زانیارییەکانی ناو فەرهەنگ لە توخمە گەنجکراوەکاندا هەڵگیراون. زانیارییە فەرهەنگییەکان پەیوەستبوون بە فۆنۆلۆژیی و مۆرفۆلۆژیی و سینتاکس و سیمانتیکەوە. زانیارییە سیمانتکییەکان بەشێکی کۆی مۆدێلی رێزمانیین. بڕوانە خشتەی (١)، بەوپێیە واتا لە کۆی پێکهاتەکانی رێزماندا بوونی هەیەو هەریەک لەو پێکهاتانە بە مەوداو تەرزی تایبەت بە خۆیانەوە مامەڵە لەگەڵ واتادا دەکەن. لەبەرئەوەی توخمی سەرەکیی فەرهەنگ لێکسێم/ وشەیە، لێکسێمیش بە واتاو رکێفێکی واتایی خۆیەوە لە فەرهەنگدا کەسێتیی هەیە. کەسێتیی واتایی لێکسێم لە ئاستی فەرهەنگدا بۆ واتای فەرهەنگیی تاکە لێکسێماکان دەگەڕێتەوە، بۆیە لە بەرێزمانبووندا/ بەمۆرفۆلۆژییبووندا دەبێت واتایەکی نوێ بەرهەمبهێنرێت/ بەرهەمهاتبێت، بەوپێیەش واتایەکی بەرهەمهاتووی مۆرفۆلۆژیی (بە هەڵگوێزراو و لێکدراو)یشەوە دەبێت لە واتای تاک لێکسێمەکە جیابێت، بۆیە لەوەوە دەبێت واتا لە ئاست/ لیڤڵی فەرهەنگیی و ئاستی مۆرفۆلۆژیی دا لێک جیابن، ئەگەرنا واتای درووستەیەکی مۆرفۆلۆژیی، واتا فەرهەنگییەکە بلۆکدەکات (pdf.https://hkotek.com/Erlewine-Kotek-slides-blocking-lsa٢٠١٤). بڕوانە هێڵکاریی ژمارە (٢) بۆ نواندنی واتایی لە ئاستی فەرهەنگیی و مۆرفۆلۆژییدا و جێبەجێکردنەکەی لە هێڵکاریی ژمارە (٣)دا.

خشتەی (١).

فەرهەنگ	**واتا**
فۆنۆلۆژیی	
مۆرفۆلۆژیی	
سینتاکس	

هێلکاریی (٣).

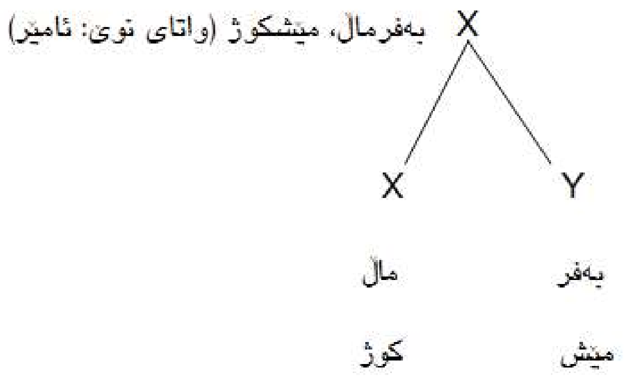

هێلکاری (٢)

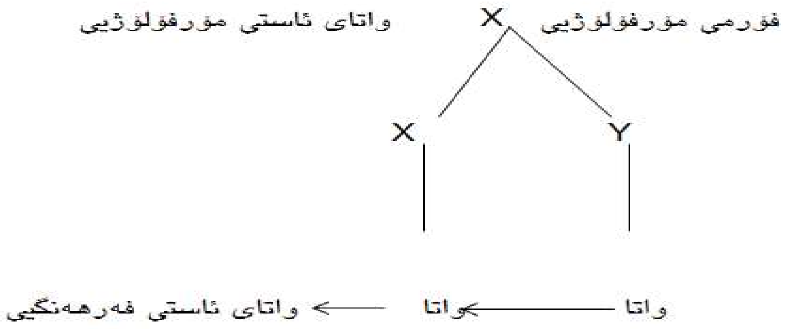

بەپێی هێڵکارییەکە و ڕوونکردنەوەکەی سەرەوە، ئەوە ڕووندەبێتەوە، کە بنەمای گۆڕینی واتا، یان واتای نوێ لە دروستبوویەکی مۆرفۆلۆژیی دا جگە لە دەرئەنجامی دروستەیی (بوون بە لێکدراو، بڕوانە پاری دواتر)، دەبێت دەرئەنجامی واتاییش هەبێت https://www.academia.edu/١٠٢١٦٣٨٢/Morphology_and_meaning_An_overview. لە نموونەکانی < بەفرماڵ، مێشکوژ >دا، ئەگەرچیی لە ئاست/ لیڤڵی فەرهەنگیی دا واتای ئامێر نییە، کەچیی لە ئاستە مۆرفۆلۆژییەکەدا دەرکردە و دروستبووە مۆرفۆلۆژییەکە واتای نوێ/ ئامێر بەرهەمهاتووە.

٤-٣ بنەمای دروستەیی:

زۆربەی سەرچاوەکان لەسەر ئەوە کۆکن، کە لێکدان پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژییە و وشەی لێکدراویش، لە دوو توخمی سەربەخۆی فەرهەنگیی پێکدێت (https://oxfordre.com/linguistics/linguistics/view/١٠,١٠٩٣/acrefore/٩٧٨٠١٩٩٣٨٤٦٥٥,٠٠١,٠٠٠١/acrefore-٩٧٨٠١٩٩٣٨٤٦٥٥-e-٢٥١). هەڵبژاردنی توخمی فەرهەنگیی بۆ ناو پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژیی لەو چەشنە، بەپێی ئەو زانیارییە مۆرفۆلۆژییانە دێت، کە لەناو فەرهەنگدا و لە توخمە مۆرفۆلۆژییەکاندا هەڵگیراون. بنەمای دروستەیی بۆ بونیادنانی لێکدانی مۆرفۆلۆژییانە، مەرجدارە و کۆتوبەندی دروستەیی خۆی هەیە. وەک پێشتر لە بەشی یەکەمدا لە (X-Bar)ی مۆرفۆلۆژییانەدا باسی لێوەکرا، توخمە پرۆژەسازدەرەکانی ناو پێکهاتەی مۆرفۆلۆژیی، ئەوانەن کە دەسەڵاتی

هەڵبـژاردن و هەڵاوێرکردنیـان هەیـە، بۆیـە بنەمـای دروسـتەیی وشـەیەکی لێکـدراو، بـە مۆدێلـی (X , Y)و (X , X) تاقیدەکرێتەوە، کـە باکگراوندێکـی سینتاکسـیی هەیـە و ناوکۆیـی دروسـتەیی نێـوان مۆرفۆلۆژیـی و سـینتاکس دەردەخـات (https://www.italian-journal-linguistics.com/app/uploads/٢٠٢١/٠٥/٨_Sanfelici.pdf). بـۆ جێبەجێکردنـی ئـەو مۆدێلـە دروسـتەییانە، بڕوانـە پارەکانـی دواتـر!

بەشی سێیەم:

١-چەشنەکانی لێکدان:

بەپێـی دەسـەڵات و زانیاریـە مۆرفۆلۆژییەکانـی نـاو توخمـە فەرهەنگییـەکان، دروسـتەی لێکـدان بەرهەمدێـت، واتـا زانیارییـەکان و چەشـنی توخمەکـە چەشـنی لێکدانەکـە دەهێنێتەبەرهـەم، کـە ئەویـش لەنێـوان ئەگـەری بـوون بـە وشـەی لێکدراو، یـان مانـەوەی پێواژۆکـە بـە لێکـدان، چونکـە دەشـێت لێکـدان بـۆ پێواژۆیەکـی مۆرفۆلۆژیـی و سینتاکسـیش بێـت، لـە پارەکانـی داهاتـوودا چەشـن و جـۆرەکان دەخرێنـەڕوو.

٢- تەکخراوی مۆرفۆلۆژییانە/ هاوپایە (Coordinate):

ئەمجـۆرەی تەکخسـتن بـە یەکگرتنـی توخمەکانـی (X + X) دێتەبەرهـەم «پێکەوەبەسـتن Conjoin: پێـواژۆی پێکەوەبەسـتن/ لینککردنـی دوو پێکهاتـە، یـان زیاتـرە، کـە بەهـۆی کۆنجەکشـنی تەکخسـتن (Coordination Conjunction)ەوە ڕوودەدات، بەمەرجێـک هـەردوو پێکهاتـە تەکخراوەکـە، هاوجۆربـن» (سـەعید: ٢٠٢٠: ١٤٢).

«زۆر لەسـەر لێکـدان و تەکخـراو نـوسراوە لـە سـەرچاوە کوردییەکانـدا بەشـێوەی سـەربەخۆ لـە رووی پێکهاتـە و کەرتەکانـەوە، بـەڵام دەکرێـت چەمکـی ئـەم دوو زاراوەیـە لەزمانـدا فـراوان و گشـتگیر بکرێـت، چونکـە (کردەکانـی مۆرفۆلۆژیـی و سـینتاکس لـە هەڵکـەوت و سروشـتدا هەریەکـن و بـە سـێ هەنـگاودا دەڕۆن، هەڵبژاردنـی کەرەسـتەی بەجـێ و لێکدانـی کەرەسـتە هەڵبژێـراوەکان[ریزکـردن و ڕێکخسـتنیان بەپێـی دەسـتور و یاسـای زمانەکـە] و تێبینیکردنـی ئـەو گۆڕانانـەی لـە ئەنجامـی ئـەم لێکـدان و یەکگرتنـەدا دێنـە کایـەوە» (محمدامیـن: ٢٠٠٩: ٨٤).

« لێکـدراوی تەکخـراو وەك هەمـوو لێکدراوێکـی تـر خاوەنـی چەنـد تایبەتـی و خاسـیەتێکە، کـە لـە وشـەی سـادەو داڕێـژراو جیایدەکاتـەوە. هەمـوو لێکدراوێـک لـە هـەر جۆرێـک بێـت لـە دوو وشـەی سـادە، یـان زیاتـر پێکهاتـوون، وشـەکانی جێگۆڕکـێ ناکـەن و لەیەکـتری دوور ناکەونـەوە و فـراوان ناکرێـن و بەهەمـوو وشـەکان تاکە هێزێکـی سـەرەکی وەردەگـرن، کـە لـە کوردییـدا لەسـەر دوا بڕگـەی بەهێـزە لـە ڕۆنانەکـەدا» (فەتـاح: ٢٠١٠: ٢٨٠).

«لـە تەکخـراوی هاوپایەکانـدا کەرتـی یەکـەم نابێتـە دیارخـەر بـۆ کەرتـی دووەم بـە واتایەکـی روونـتر، پەیوەندیـی نێـوان دوو بنجەکـە دیارخـەر و دیارخـراو نییـە، لەجیاتـی ئـەوە، هەردووکیـان هەمـان نـرخ و بەهایـان هەیـە. نموونـە بـۆ تەکخـراوی هاوپایـە «(محەمـەد: ٢٠١٩ :١١٩).

لەبەرئـەوەی لـە تەکخـراوی مۆرفۆلۆژییانـەدا دروسـتەو بنەمـای (x + x) جێبەجێدەبێـت، دەبێـت دیـوی فەرهەنگیـی/ پـرۆژەی پێش_مۆرفۆلۆژیـی ئـەو دروسـتەیە دەستنیشـانبکرێت، چونکـە لـەوەی پێشـتردا لێکـدراو دیـوی مۆرفۆلۆژییانـەی (X٠)ەکان بـوو، بـەڵام لەمـەدا بـوون بـە دوو (X٠) دەمانخاتـە بـەردەم بنەمایەکـی جیـاوازەوە. بەپێـی ئـەو گریمانەیـەی، کـە دروسـتە مۆرفۆلۆژییەکانیـش لـە هـەر ئاسـتێکدابن پرۆژەیەکـی فەرهەنگیـن، دەبێـت تەکخـراوی مۆرفۆلۆژییانـەش هاوشـێوەی لێکـدراوی مۆرفۆلۆژییانـە بنەمـا و بنەچەیەکـی فەرهەنگیـی و پـاش فەرهەنگییـان هەبێـت، کـە لێکـدان بـوو، لـەم پارەشـدا هـەر جێبەجێدەبێـت، بۆیـە بۆئـەوەش هەنگاوەکانـی فەرهەنـگ - لێکـدان – تەکخسـتن تاقیبکرێتـەوە، بڕوانـە هاوکێشـەی ژمـارە (٤).

هاوکێشەی ژمارە (٤).

مۆرفۆلۆژیی تەکخستن	لێکدان	فەرهەنگ
X^0	$[X^0]$ ، X^0	X^0

قۆناغی لێکدان لە هاوکێشەکەی سەرەوەدا، کە بنەمای دروستبوونی تەکخستنی مۆرفۆلۆژییە، دوو (X)ی وەک بنەمای پۆلەڕەگەزدیاریکردن و بارگەخستنی لێکدان پێشنیازکردووە، کە ئەمەش پەیوەست بە دروستەی سینتاکس و مۆرفۆلۆژیشەوە، دەبێت توخمی دەسەڵاتداری داواکار (پریدیکات) و توخمی داوکراو (ئارگومێنت) هەبێت، هەرچەندە هۆکاری ناونانی ئەو دروستانە بە هاوپایە لەوەوە دێت، کە هەر دوو توخمەکە پەیوەست بەپۆلەڕەگەزەوە هەمان پایەی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیشیان هەن، ئەگەر لەگەڵ ئەم بۆ چوونەدا بڕۆین، هاوکێشەکە دروستە و تەکخراوی مۆرفۆلۆژییانە بنەمایەکی فەرهەنگیی و بنەمایەکی لێکدانی نابێت. واتە خودی تەکخراوی مۆرفۆلۆژیی، تەنیا هاوشێوەی فرێزی تەکخراوە، کە لە سینتاکسدا دروستدەبێت، بڕوانە (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف، ٢٠١٠) دروستەی فرێز، کە پێیوایە، فرێزی تەکخستن لە سینتاکسدا درووستدەبێت و بنەچەی فەرهەنگیی نییە. ئەمیش دروستەیەکە لەناو مۆرفۆلۆژییدا دروستدەبێت و ئەوکاتە هاوکێشەکە بەم جۆرەی خوارەوە دەبێت.

نەبوونی بنەچەی فەرهەنگیی ئەوە دەگەیەنێت، کە هەم لێکدراوێکی مۆرفۆلۆژیی و هەم لێکدراوێکی سینتاکسیی لە هەمان لێکدانەوە بێت، بڕوانە هاوکێشەی ژمارە (٥)، بەوەش دەکەوینە ناو دوو بیرۆکەی جیاوازەوە، کە ئایا لێکدراوی تەکخراو بە لێکسیمبوویەکی مۆرفۆلۆژییانەیە، یان سینتاکسیانەیە؟ ئەگەر پرۆسەکە بە لێکسیمبوونێکی ناو مۆرفۆلۆژیی بێت، ئەوە دەبێت توخمی پرۆژەسازدەری ناو مۆرفۆلۆژیی بدۆزرێتەوە، ئەگەر وانەبێت، ئەوا بەلێکسیمبوونێکی سینتاکسییە و هەریەک لە نموونە و هێڵکاریی (٤) لە پێشدا فرێزێکی تەکخراو بوون، ئینجا بوونەتە لێکسیمێکی سەربەخۆ. نموونەی ژمارە (١).

هاو کێشەی ژمارە (٥)

مۆرفۆلۆژیی تەکخستن	فەرهەنگ
$X^0 = X^0$ ، X^0	X^0 ، X^0

١) (سەروپێ، دەموچاو، هێلکەوڕۆن، قاچوقول، دەمولوت، کەڕولاڵ، قسەوباس، گەمۆجۆ، دەنگوباس، .... هتد). بڕوانە هێڵکاریی ژمارە (٤).

هێلکاری ژمارە (٤).

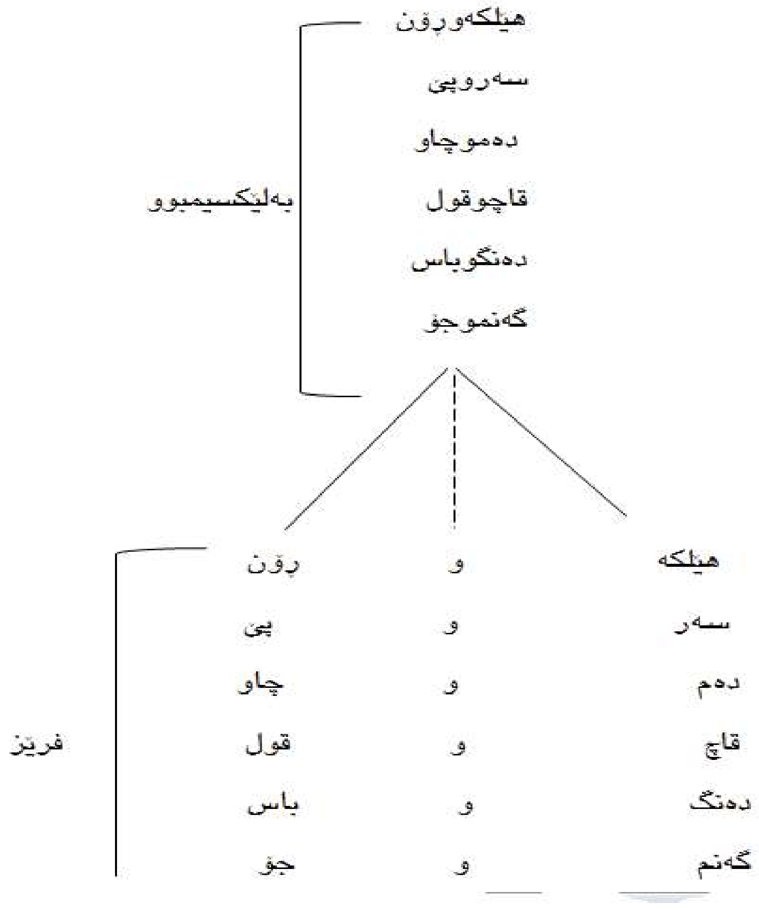

نموونەو هێڵکارییەکەی سەرەوە، ئەوە نیشاندەدات، کە پرۆژەی وشەی تەکخراو بەرهەمهاتوویەکی مۆرفۆلۆژیی نییە، بەڵکو سینتاکسییەکی بەلێکسیمبووە، چونکە نموونەکان لە سینتاکسدا بە (فریزیی) دروستەیەکی ئازادیان هەیە، پاشان بە مەرجی بەلێکسیمبوون، کە مەرجێکی فۆنۆلۆژیی و واتاییە، دەبنە لێکسیمێک، یان وشەیەکی سەربەخۆ، بەڵام توێژینەوەکە پێشنیازی ئەوە دەکات، کە مۆرفێمی /-و- /، پرۆژەسازەدەری مۆرفۆلۆژیی بێت، «ئەوەی شایەنی تێبینییە لەم جۆرەی لێکدراوانەدا ئەوەیە، کە ڕەفتاری مۆرفێمی تەکخستن /- و-/ ڕەفتارێکی ئاسایی مۆرفێمی (حروف العطف)ی نییە،ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو ڕاستییە، کە کەرەستەی وشەی لێکدراو و ئیدیەم زۆرجار واز لە هەندێك تایبەتمەندیی خۆیان دەهێنن و دەگۆڕێن لەپێناو بەدەستهێنانی دانەیەکی ڕێزمانی نوێ» (فەتاح: ٢٠١٠: ٢٩٢). ئەگەر پێشنیازی پرۆژەسازدەربوونی /- و-/ بکەین، دەبێت ئەوە «سەر»ی وشەی تەکخراو بێت، «پرۆژەکە بەپێی بنەماکانی تیۆری (x-bar) پێویستی بە هەبوونی سەرێکی ڕێزمانیی پرۆژەسازدەرە، کە مۆرفێمی تەکخستن، دەبێتە «سەر»ی ڕێزمانی بۆ بونیاتنانی دروستەی ئەم جۆرە لێکدراوە» (سەعید: ٢٠٢٠: ١٤٣). بەوەش وشەی تەکخراو نابێتە پرۆسەیەکی دوو «سەر». بشڕوانە (Bistto and Scalise :٢٠٠٥: ٣٢٧). هەروەها بشڕوانە (کەڕەمی: ١٣٩٦- ٢٠١٧ :١٨٥). « لێکدراوی تەکخراو (جووتە وشە یان لێکدراوی سەربەخۆ)، ئەو جۆرە لێکدراوەیە، کە بەزۆری بە مۆرفێمی /- و-/ تەکیەک دەخرێن، ئەو دوو وشە پێکهاتووە وشەکان جیگۆڕکێ ناکەن و لەیەکتر دوور ناکەونەوە و فراوان ناکرێن لەزمانی کوردیی دا پەیوەندیی واتایی نێوان کەرتەکان، یان هاوواتایە یان دژواتایە

یـان دووبارەیـە، بەنموونـە (شـۆخ وشـەنگ، سـەروپێ، ساردوگەرم، شـەوڕۆژ، دەمـاودەم)›› محمەدەمیـن: ٢٠٠٩؛ ٩١). پـڕۆژەی لێکـدراوی تەکخـراو، ‹›خسـتنەتەکیەکی گشـت ئـەو وشـانەن، کـە لەهەمـان کەتیگۆرییـەوە هەڵگوێـزراون›› (مەعـروف: ٢٠٠٩: ٦٧). لێـرەوە بـۆ ئـەم پـارە و پارەکـەی پێشـووتریش، پێشـنیازی لێکـدراوی دارێـژرا و دارێـژراوی لێکـدراو/ لێکـرژاو، بەجۆرێـک لێکـدراوی دارێـژراو لێکدانـە لەنـاو دارێـژراودا، بـەڵام دارێـژراوی لێکـدراو دارێـژراوە لەنـاو لێکـدان دا. پێشـنیازەکە بـۆ تەکخسـتن ئەوەیـە، کـە زمانـی کوردییـی مامەڵـە لەگـەڵ دارێژراوێکـی نائـازاددا دەکات، چونکـە تەکخسـتن لـە سـنووری دارێژراویەکەیـدا بـە یاسـای [y + و] + x٠ بەرهەمدێـت.

X٠ + [و + y]

دارێژراوی نائازاد

بۆ روونکردنەوەی زیاتری بابەتەکە، بڕوانە هێڵکاریی ژمارە (٥) لە خوارەوە.

هێلکاریی ژمارە (٥).

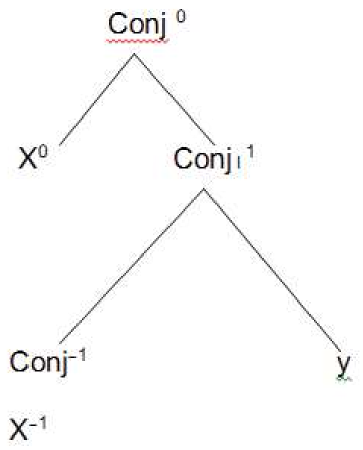

١)- یاسای دارێژراوی نائازاد ١-y + x = پشتاو، دەماو، ڕووەو،....

٣-تەکخراوی مۆرفۆلۆژییانەی دووهێندە Morphological (-Coordinate doubling):

هـەروەک لەپـاری پێشـوودا بـاس لـە تەکخـراوی مۆرفۆلۆژییانـەی هاوپایەکـرا، لـەم پارەشـدا باسـەکە دەربـارە دووهێندەیـی وەک جۆرێکـی تەکخـراوی مۆرفۆلۆژیـی دەکرێـت، کـە ئەویـش یەکێکـە لـە پرۆسـەکانی بەرهەمهێنانـی وشـە لـە مۆرفۆلۆژیـی دا. کەواتـە دەتوانییـن بڵێیـن، یەکێـک لـە پرۆسـە مۆرفۆلۆژییـەکانی زمانـی کوردییـی، دووهێندەیـی (Doubling)ە، مەبەسـت لـەم پرۆسـەیە ئەوەیـە، کـە وشـەکە بەتەواویـی، یـان بەشـێک لـە وشـەکە دووبارەدەبێتـەوە، بەوپێیـەش بێـت دووبارەبووەکـە، یـان دوو هێندەکراوەکـە سـەر بەهامـان پۆلەڕەگـەز دەبێـت، بـەوەش دروسـتەکەی (X + X) دەبێـت، https://www.researchgate. net/publication/Doubling_as_a_Sign_of_Morphology_A_Typological_Perspective_٣١٤٠٢١٨٨٧، بۆیـە پرۆسـەکە هەڵسـوکەوتی وشـەی تەکخـراو دەکات، چونکـە مەرجـی دروسـتەیی وەکیەکـە و هـەردوو پرۆسـەکە دەبنـە وەچـەی یەکتـر و

هاوشێوەی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانی تر، دەرکردەی مۆرفۆلۆژیی و واتایی تایبەت بە خۆیان هەیە، ئەوەش هۆکاری ئەوەیە، کە ئەمیش بە پرۆسەی مۆرفۆلۆژیی هەژماربکرێت. کەواتە درووستەی دووهێندەیی لەسەر بنەمای هاوپایەی هەمان جۆری پۆلەڕەگەزییە، نەک تەنها هەمان پۆلەڕەگەزی بونیات بنرێت، واتە ئەگەر وشەی تەکخراو هەمان پۆلەڕەگەز لە درووستەکەیدا دووبارەببێتەوە بە بێ ئەوەی هەمان نیشانەیان هەبێت، واتە هاوئاماژە نەبن (non co reference)، ئەوە لە تەکخراوی دووهێندەییدا وشە تەکخراوەکان هاوئاماژە (Co reference)ن. بڕوانە یاساکانیان لە (٢) دا.

یاسای ژمارە (٢)

٢)- أ. تەکخراو

X + X

هەمان پۆلەڕەگەز   هەمان پۆلەڕەگەز

ب. تەکخراوی دووهێندەیی

X + X

هەمان پۆلەڕەگەز   هەمان پۆلەڕەگەز

(X) هاوئاماژەنین (X) (non co reference) هاوئاماژەن(co reference).

هەرچەندە درووستەی تەکخراوی دووهێندەیی وەك پرۆسەیەکی مۆرفۆلۆژییانە ئاماژەی پێدەدرێت، بەڵام دەکرێت پرۆسەکە لە روانگەی چەسپاویی و دەرکردەی واتاییەوە بە سینتاکسیی بناسێنرێت، ئەویش بەوپێیەی مۆرفۆلۆژیی لە فۆرم و واتای نوێ دەکۆڵێتەوە، بۆیە لەو روانگەیەوە دەبێت پرۆسەی بەلێکسیمبوونی، واتە بەوشەبوونی تەکخراوی دووهێندەیی شیبکرێتەوە، چونکە وەک لە پارەکانی پێشوودا ئاماژەی پێدراوە، درووستەیەکی مۆرفۆلۆژییش لە ئەگەری بەلێکسیمبوون و بەلێکسیمنەبووندایە، چونکە ئەگەری هەیە درووستەیەکی مۆرفۆلۆژییش نواندنێکی ئازادانە و تاک لایەنانەی هەبێت، بڕوانە (عەبدولجەبار مستەفا مەعروف: ٢٠٢٠ : ١٦٦)، کە مەبەست لێی هەمان درووستەی دووهێندەیی، ڕەنگە دیویکی ئازاد و نائازاد و دیوێکی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسیی هەبێت.

٤-دووهێندەیی تەکخراوی نائازاد:-

ئەم جۆرەیان لە دوو روانگەوە لە درووستەکەی دەڕوانرێت، کە هەرچەندە هەمان یاسا و بنەمای دووهێندەیی هەیە، بەڵام بە تەنها بەکارنایەت/ ئازاد نییە، بەڵکو دەکەوێتە ناو درووستەیەکی مۆرفۆلۆژیی ترەوە تا بە کۆی پرۆسەکە ببێتە پرۆسەیەکی تری مۆرفۆلۆژیی/ واتە پرۆسەیەک لەناو پرۆسەیەکی تردا دەشکێتەوە، بەوەش دەرکردەکەی دەبێتە درووستەیەکی مۆرفۆلۆژیی ئازاد، واتە دووهێندەییەکە نائازادە و درووستەیەکی مۆرفۆلۆژیی دەیکاتە لێکسیمی سەربەخۆ، بڕوانە یاسا و هێڵکارییەکەی لە (٣) و (٦)دا، لەگەڵ جێبەجێکردنەکەی لە (٢) دا.

٣) یاساکە: دووهێندەیی (doubling) + پاشگر(Suffix) = ناو

هێلکاریی ژمارە (٦)

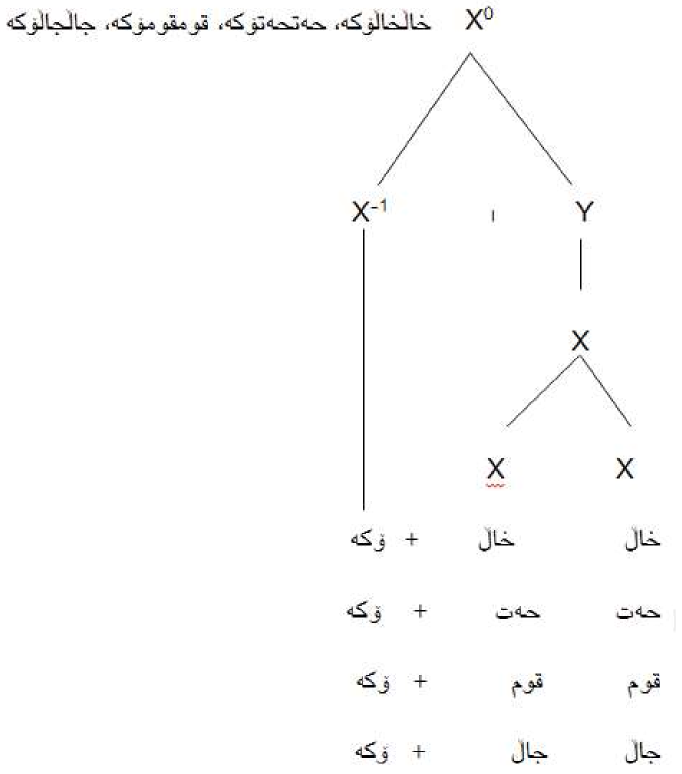

٢). (خاڵخاڵۆکە، حەتحەتۆکە، قومقومۆکە، جاڵجاڵۆکە، ....) .

بەپێی دروستەو یاسا و نموونەکان، دەرکردەی ئەو نواندنە بەرهەمهێنانی فۆڕمێکی مۆرفۆلۆژییە و دروستەکە بەرهەمی مۆرفێمێکی داڕشتنە، بەوەش دەرکردەکە دەبێت بە لێکڕژاو، بەوەشدا، کە دووهێندەییەکە بووەتە بناغەی فۆڕمێکی مۆرفۆلۆژیی، بۆیە بە تەکخراوی دووهێندەیی نائازاد هەژمارەکرێت و لەناو مۆرفۆلۆژییدا ناودەنرێت و پۆلێندەکرێت. بناغەکە لە ڕێگای مۆرفێمێکی داڕشتنەوە دەکرێتە لێکسیم، وەك لە هێڵکاریی و نموونەکانی سەرەوەدا ئەوە روونکرایەوە.

٥- دووهێندەیی تەکخراوی ئازاد:-

ئەگەرچی ئەم جۆرەشیان پێڕەوی هەمان یاسای جۆرە نائازادەکە دەکات، بەڵام ئەم بەتەنها وەک پرۆسەیەکی بەلێکسێمبوو بە هەردوو مەرجی فۆنۆلۆژیی و واتایی دەبێتە لێکسێمێکی سەربەخۆ، یاساکەی ئەمیش (X + X) بە دوو توخمی هاوپۆلەڕەگەزی هاوئاماژەیش، لەبەرئەوەی دروستەی ئەم جۆرەیان بە تەنهایە و لەناو پرۆسەیەکی تری مۆرفۆلۆژییدا نەشکاوەتەوە، ستریسەکەی هاوشێوەی هەموو وشەیەکی تری بەلێکسێمبووی فەرهەنگیی و مۆرفۆلۆژیی لە کۆتاییدایە، بەوەش مەرجی فۆنۆلۆژیی جێبەجێدەکات و ئازادیی خۆی هەیە و، لە رووی واتاییشەوە دەرکردە مۆرفۆلۆژییەکەی واتایەکی ناو مۆرفۆلۆژیی دەبێت، ئەگەر سەرنجی نموونەی دروستەکانی خوارەوە بدرێت، ئەوە دەردەکەوێت، کە: (أ) دروستەکە هاوشێوەی وشەی تەکخراوە و پرۆسەیەکی داڕشتن لەناو پرۆسە دووهێندەییەکەدا شکاوەتەوە. (ب) دەرکردەی واتایی پرۆسەکە جگە لە بەرهەمهێنانی واتای چۆنێتیی، پۆلەڕەگەزی ئاوەڵناو بەرهەمدێنێت، بڕوانە یاسای ژمارە (٤) و جێبەجێکردنەی لە نموونەکانی (٣) دا.

٤) دووهێندەیی ⟵ وشەی مۆرفۆلۆژیی . بڕوانە نموونەکانی لە (٣)دا.

X	X
پشتاو	پشت ⟵ پشتاوپشت
دەماو	دەم
گەرماو	گەرم
سەران	سەر
دەستاو	دەست
شاخەو	شاخ
ماڵەو	ماڵ

٣)- (پشتاوپشت، دەماودەم، گەرماوگەرم، سەرانسەر، دەستاودەست، شاخەوشاخ، ماڵەوماڵ، .... هتد).

نموونەکانی سەرەوە بەپێی یاسای ژمارە (٥) بەرهەمهاتوون، کە لە خوارەوە دەخرێتەڕوو.

یاسای ژمارە (٥)

٥)- [پشت + او] + پشت

نموونە و یاساکەی سەرەوە ئەوە دەردەخات، کە بەپێی پەیوەندیی هەرەمیی درووستەکە لەم جۆرەی دووهێندەیی دا، هاوشێوەی وشەی تەکخراو دروستەیەکی، یان پرۆسەیەکی دارشتن لەناو دروستەکەدا دەشکێتەوە، بەوەش دروستەکە بە هاوپایەیی نامێنێتەوە، راستە توخمی دووهێندەیی هاوئاماژەن و لەسەر بنەمای هاوئاماژەییش دەبنە دووهێندەیی، بەڵام ناهاوپایەیەکی دوو دروستەیی بەرهەمدێت، چونکە ناوبەندەکە (X-١) ێکە و دارشتنە ناوەکییەکەی بەرهەمهێناوە تا ببێت بە دارشتنێکی نائازاد و پێویست بە هاتنی دروستەی توخمی دووەم بکات، بڕوانە نموونە و یاسا و هێڵکاریی تەکخستن لە پاری پێشوودا و بەراوردی بکە لەگەڵ نموونە و یاسا و هێڵکارییەکەی خوارەوەدا.

٦)- $[X^{-1} + y]$ + X

[گەرم + او] + گەرم

بەپێـی یاسـاکە درووسـتەی دووهێندەیـی، پرۆسـەیەکی لەناویـەک شـکاوەیە و بـە لێکـدان و بـە دارێـژراو بەرهەمدێـت، جیاوازییەکـەی لەگـەڵ تەکخسـتندا لـە پرۆسـەدا نییـە، بەڵکـو لـە توخمـە بەرهەمهێنەرەکەیدایـە، کـە ناوبەنـد (interfix)ە .بڕوانـە هێڵکاریـی ژمـارە (٧).

٦- دووهێندەیی سینتاکسیی:-

هێلکاریی ژمارە (٧)

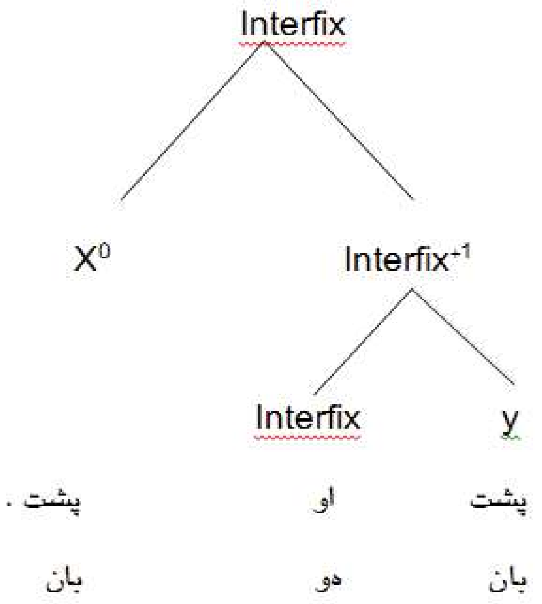

ئـەم چەشـنەی دووهێندەیـی، پەیوەسـتە بـە درووسـتە و بنەمـای دووهێندەکـردن لـە پرۆسـەیەکی ناوخۆیـی/ هاوسـێییدا (بڕوانـە: بژوێـن یەحیـا محەمـەد: ٢٠١٦)، کـە مەبەسـت لێـی دانانـی دوو توخمـە لـە هەمـان دەوروبـەردا، بەمـەش هـەر دەچنـەوە سـەر دووهێندەیـی مۆرفۆلۆژییانـە –morphological doubling، کـە پێشـبینیدەکرێت جیاوازییەکـەی جگـە لـە فۆنۆلۆژیـی و واتـا، بـە دەقـی مۆرفۆلۆژیـی و دەقـی سینتاکسـییەوە پەیوەسـتبێت، چونکـە هەردووکیـان ناوخۆییەکـە/ هاوسـێییەکەیان لـەو دوو دەقـەدا جیادەبنـەوە، ئەگـەر لەڕوانگـەی یاسـاو درووسـتەکانیانەوە لێیانبڕوانیـن، دەبینیـن، کـە توخمەکانیـان هەمـان پۆلەڕەگـەز و هاوئاماژەییـن، بـەڵام لـە روانگـەی فۆنۆلۆژییـەوە ئـەوە دەگرێتـەوە، کـە ئایا چووەتـە سـنوری بەلێکسـێمبوونەوە، واتـە مەرجـی فۆنۆلۆژیـی بەوشـەبوونی جێبەجێکـردووە، یـان سترێسـێکی ئازادانەیـە؟ چونکـە سترێسـیش وەک بنەمایەکـی بەلێکسـێمبوونی مۆرفۆلۆژییانـە دەبێـت کۆتایـی بگرێـت، بـەڵام گـەر سینتاکسـییانە بـوو، دەشـێت ئازادانـە بێـت. پەیوەسـت بـە واتاکەشـیەوە، واتاکـەی دەربـڕی چۆنێتییەکـی بـە پۆلەڕەگەزنەبـووە (نەبـووە بـە نـاو، یـان ئاوەڵنـاو)، بـۆ نموونـە لـە زمانـی کوردییـدا خـودی دووبارەکردنـەوە بـۆ گەیاندنـی نیشـانەی چۆنێتیـی دەبێـت، ئەویـش بـۆ جێگرتنـەوەی فـۆرم دارشـتنە بـۆ نیشـانەی [+ چۆنێتیـی]، بڕوانـە نموونـەکان لـە (٤) دا.

٤)- (پۆل پۆل، دەستە دەستە، خوێندکار خوێندکار، جوان جوان، کوڕ کوڕ، دوو دوو، کەم کەم، .... هتد).

بەپێـی نموونەکانـی سـەرەوە درووسـتەکە بـۆ پڕکردنـەوەی کەرەسـتەکان لەبەردەم ئاخێـوەری زمانـی کوردیـی دا ئازادانەیە، چونکە لـە سینتاکسـدا ئاخێـوەر دەتوانێـت بـێ کۆتایـی لـەو درووسـتەیە و لـەو جـۆرە دووهێندەییانـە بەرهەمبێنێـت، ئـەوەش بەڵگەیـە بـۆ (١) بەسینتاکسـیبوونی پرۆسـەکە، واتـە پرۆسـەکە لـە سینتاکسـدا روودەدات و پرۆسـەیەکی سینتاکسـییە، (٢) بەفرێزبوونـی،

بۆیـە پێشـبینیی ئـەوە دەکرێـت، ئـەم دووهێندەییـە، کـە بەبـێ (یاریدە)یـە، بـە سـترێس دووهێندەییەکـە بەرهەمهاتبێـت. لـە نموونەکانـی ژمـارە (٤) دا بەبـێ (یاریـدە) بـوون، کـە وەك ئاماژەپێـدرا سـترێس ڕۆڵـی لـە تەکخسـتنەکەدا هەیـە، بـەڵام ئەگـەر بڕوانرێتـە نموونەکانـی ژمـارە (٥) لـە خـوارەوە، ئـەوە دەردەکەوێـت، کـە لـە دووهێندەییـە سینتاکسییەکەشـدا تـەرزی/ مۆدێلـی ناهاوپایـەی دروسـتەیی پێشـبینیلێکراون، ئەویـش لەبەرئـەوەی پرۆسـەیەکی نائـازاد لەنـاو دروسـتەکەدا شـکاوەتەوە، لەبەرئەوەی دووهێندەییەکـە سینتاکسـییە، پێشـبینیدەکرێت فرێزێکـی پێشـناوی (-P) لەنـاو دروسـتەکەدا هەبێـت.

٥)- (شـار بەشـار، دێ بـەدێ، کـۆڵان بەکـۆڵان، گـەڕەک بەگـەڕەک، وڵات بـەوڵات، دانـە بەدانـە، مـاڵ بەمـاڵ، مـوو بەمـوو، چـۆک بەچـۆک، بسـت بـە بسـت، .....)، بـەڵام لەبەرئـەوەی لـە نموونەکانـەوە ئـەوە دەردەکەوێـت و پێشـنیازی ئـەوە کـرا، کـە ناوبەندەکـە لـە چەشـنی پێشـناو بێـت، بۆیـە دروسـتەکەی بـەو جـۆرە دەبێـت، کـە پێشـناوەکە لەگـەڵ کەرتـی دووەمـی دروسـتەکەدا بێـت، بـەوەش هێڵکارییەکـە بەوجـۆرەی خـوارەوەی لێدێـت، بڕوانـە هێڵکاریـی و یاسـای ژمـارە (٨) و (٧).

هێڵکاریی ژمارە (٨)

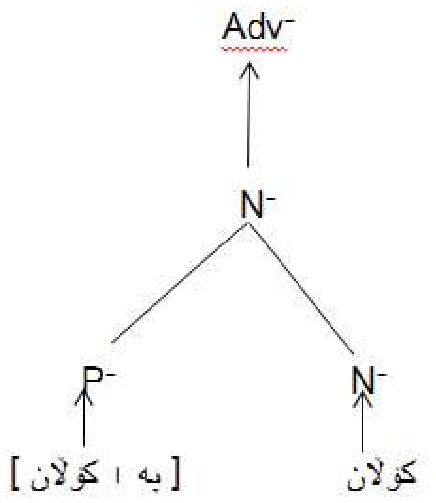

٧)- [X + P + y] بڕوانە نموونەکانی سەرەوە و جێبەجێکردنەکەی لە خوارەوە.

کۆڵان + [بە + کۆڵان]

بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی بابەتەکە ئەو نموونانەی لە (٤)دا ئاماژەیان پێدرا، بڕوانە هێڵکاریی (٩_ ا ، ب)

هێڵکاریی ژمارە (٩)

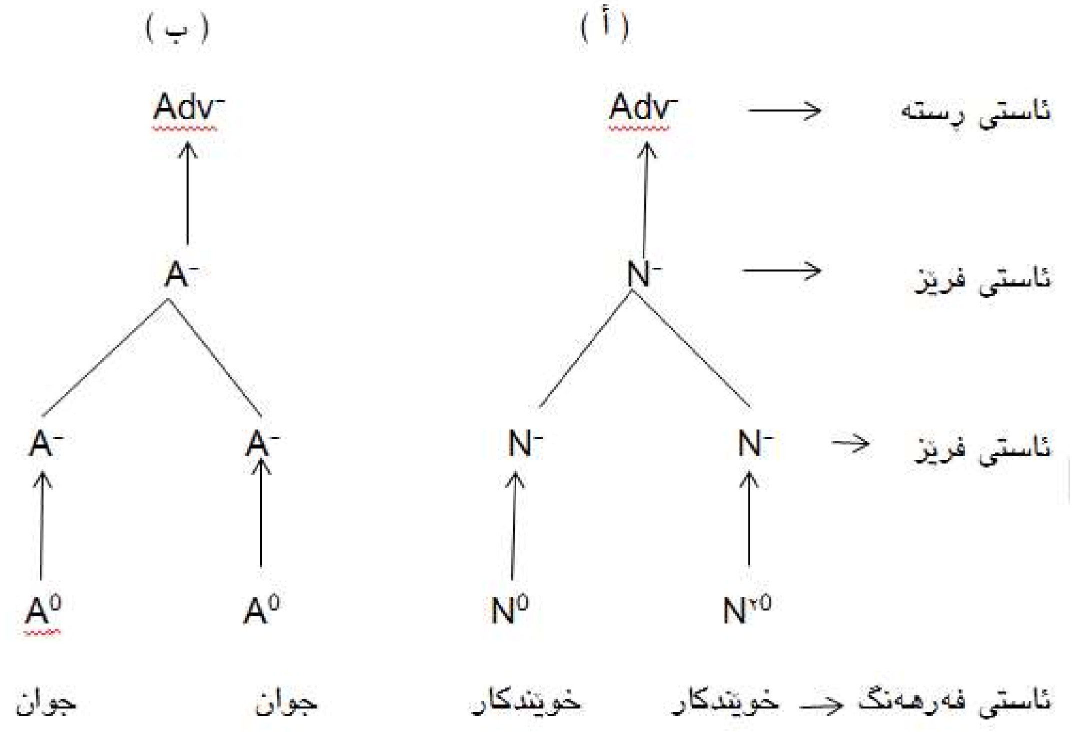

دووهێندەیی لەم جۆرەیاندا لەبەرئەوەی سینتاکسییە، بەرهەمهێنەری جۆرێک لە فرێزی نائازادە لە بەکارهێناندا، کە بۆ جێکەوتەی ئاوەڵکرداریی ئامادە دەکرێت. جگە لەوەی، کە لە پاری پێشوودا ئاماژەپێدرا، بەهۆی تەرز/ مۆدێلی مۆرفۆلۆژییەوە، کە ڕێگایەکی دووهێندەکردنی ناوخۆیی/ هاوسێیبوو بۆ بەرهەمهێنانی وشە و گەیاندنی واتای چۆنێتیی، ‹‹بە هۆی سینتاکسیشەوە بە هەمان تەرزی پێشووتر بەرهەمدەهێنرێت، واتا ئەم ڕێگایەش لە ڕووی واتاوە هاوشێوەی لێکدراوی مۆرفۆلۆژیی، هەر بۆگەیاندنی واتای چۆنێتییە، بەڵام لەبەرئەوەی ئازادانەیە بەرهەمدارترە و فۆڕمی زۆرتری پەیوەست بە چۆنێتییەوە لێ درووستدەکرێت، ئەوەش بەشێوەیەکی گشتی بۆ دروستکردنی فرێزە، کە جێکەوتەی ئاوەڵکردارئاساکان پەیوەست بە چۆنێتییەوە دەیسەپێنێت، چونکە لە زمانی کوردیی دا ئاوەڵکرداری چۆنێتیی نییە، بۆیە هاوشێوەی ئەو فۆڕمانەی، کە بە ئاوەڵناو داڕێژراون، چۆنێتیی دەگەیەنن، دەبێت بۆ هەمان ئەوجێکەوتەیەی، کە ئاوەڵکردارییە بە ئازادانە فۆڕم دابڕێژرێت، کە پێشبینیی دەکرێت لەلایەن ئاخێوەری زمانەوە زۆرترین کەرەستەی بکەوێتە بەردەست›› (محەمەد: ٢٠١٦:٤٥). بڕوانە نموونەکانی ژمارە (٦).

٦)- أ. * کوڕەکان پۆل چوون بۆ سەیران.

ب. کوڕەکان پۆل پۆل چوون بۆ سەیران.

ت. * ئەوان خوێندکار چوون بۆ پۆلەکە.

پ. ئەوان خوێندکار خوێندکار چوون بۆ پۆلەکە.

ج. نەسرین جوان ماڵەکەی پاککردەوە.

چ. نەسرین جوان جوان ماڵەکەی پاککردەوە.

ئەو نموونانەی لە (٦)دا ئاماژەیان پێدرا، ئەوەیان روونکردووەتەوە، کە سینتاکسیش رێگایەکە بۆ پڕکردنەوەی جێکەوتەی ئاوەڵکردار و گەیاندنی واتای چۆنێتیی لە رێگەی پرۆسەی دووهێندەییەوە، لەنموونەی (٦-أ)دا وشەی /پۆل/ هاتووە، بەتەنها نەیتوانیوە جێکەوتە، کە جێکەوتەی ئاوەڵکردارە، پڕبکاتەوە و واتای چۆنێتیی بگەیەنێت، چونکە بەتەنها هەڵگری نیشانەی واتایی چۆنێتیی نییە، بۆیە رێگاپێنەدراوە، بەڵام لە رستەی (٦-ب)دا دەربڕاوی /پۆل پۆل/ دووهێندەکراوە و جێکەوتەی ئاوەڵکرداری چۆنێتیی گرتووەو بووە بە ئاوەڵکردارئاسا و ردەی دەستنیشانکردووە، چونکە بەهۆی دووهێندەییکردنەوە توانی ببێت بە هەڵگری نیشانەی [+ چۆنێتیی]، بەهەمان شێوەی نموونەکانی (٦-أوب)، نموونەکانی (٦-ت وپ)یش، بەهۆی دووهێندەکردنەوە توانیویانە ببن بە هەڵگری نیشانەی [+ چۆنێتیی] و جێکەوتەی ئاوەڵکردار پڕبکەنەوە. ‹‹جگە لەو فۆرمانەی لە سەرەوە ئاماژەیان پێدرا، کە دووبارەکردنەوەی ناوێک بەبێ یاریدە بوو، بەیاریدەش وەک /پۆلاوپۆل، کوڕاوکوڕ، سەرانسەر، ماڵ بەماڵ، دێ بە دێ، شارەوشار، ..../، جگە لەوەی لەناویاندەخات، نیشانەی چۆنێتییش بە درووستەکە دەدات و فۆرمێکی لێکدراو بۆ ئاوەڵکرداری چۆنێتیی دروستدەکات. وەک لە (٧)دا دەردەکەوێت، بەهۆی هەبوونی ئەو نیشانەیەوە، فۆرمە لێکدراوەکە دەتوانێت لە جێکەوتەی ئاوەڵکرداری چۆنێتیی دا دەربکەوێت، بڕوانە پێچەوانە رێگاپێنەدراوەکەی لە (٨)دا. هەندێک جاریش لە رێی دووبارەکردنەوەی ئاوەڵناوەکانەوە، وەك /ورد ورد، جوان جوان، خێرا خێرا/، نیشانەی زیاتر بە ئاوەڵناوە چۆنێتییەکان دەدرێت و بە واتا و ناوەڕۆکی نوێوە جێکەوتەی ئاوەڵکرداری چۆنێتیی پڕدەکەنەوە›› (مەعروف: ٢٠٢٠ : ٢٢٠). بڕوانە نموونەکان لە (٩)دا.

٧) أ. منداڵەکان دوودوو چوونە باخچەکەوە.

ب. کوڕەکان پۆل پۆل هاتنە ژوورەوە.

پ. بەڕێوەبەرەکە ژووراو ژوور دەگەڕا.

ت. خێرەکەیان ماڵەوماڵ دابەشکرد.

٨) أ.* منداڵەکان دوو چوونە باخچەکەوە.

ب.* کوڕەکان پۆل هاتنە ژوورەوە.

پ.* بەڕێوەبەرەکە ژوور دەگەڕا.

ت.* خێرەکە ماڵ دابەشکرا.

٩) أ. سەیران ورد ورد دەڕۆیشت.

ب. تریفە جوان جوان ماڵەکەی پاککردەوە.

ئەنجام

بنەماکانی لێکدان پێشینەیەکی فەرهەنگییان هەیە، بارگەخستنێکە بۆ بەرهەمهێنانی درووستەی لێکدراوی وشەیی و سینتاکسیی. لێکدانەکە بە بنەمای لێکسیمبوون و واتا و فۆنۆلۆژییەوە، هەبوونە مۆرفۆلۆژیی پەیوەست بە لێکدراوەوە، هەروەها لێکدانی سینتاکسییش دەسەلمێنێت.

ئەگەرچیی لێکدراوی تەکخراو بنەمایەکی هاوپایەی هەیە و لە توخمی فەرهەنگیی (X + X) بەرهەمدێت، بەڵام لەناو خۆیدا داڕێژراوێکی نائازاد دەشکێتەوە و مۆرفێمی تەکخستنی /و/ دەبێتە «سەر»ی لێکدراوەکە، بەوەش هەڵگوێزراوێکی نائازاد لەناو درووستەکەدا دەشکێتەوە.

تەکخراوی دووهێندەیی، پرۆژەیەکی مۆرفۆلۆژیی_سینتاکسییە، روانگەی تەکخراویی لە دووهێندەیی دا بۆ هەبوونی دوو (X + X) دەگەڕێتەوە، بەڵام لە تەکخراوی دووهێندەیی دا (X)ەکان هاوئاماژەن و لە نواندنە مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسییەکانیشیاندا بۆ واتای چۆنێتیین.

تەکخراوی دوو هێندەیی دەرکردەیەکی مۆرفۆلۆژیی و سینتاکسییانەی هەیە، سینتاکسیی پرۆسەکە هەمیشە ئازادانەیە و لەسەر هەمان مۆدێلی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکەی هەیە، بەڵام نەبووە بە لێکسیمی سەربەخۆ، ئاخێوەری زمانی کوردیی بۆ بەرهەمهێنانی واتای ئاوەڵکرداری چۆنێتیی، دەریدەبڕێت.

سەرەڕای ئەوەی دووهێندەیی لە تەرزە سینتاکسییەکەیدا نائازادە و لە ئەگەری بە لێکسیمبوونیدا دەبێتە مۆرفۆلۆژیی/ وشە، بەڵام زۆرجار لە پێواژۆیەکی شکانەوەدا دەبێتە لێکسیمی سەربەخۆ، بەوەش دووهێندەییەکە لەناو پێواژۆی هەڵگواستن دا دەشکێتەوە.

التركيب المورفولوجي في اللغة الكردية

الملخص

عنوان البحث خُصّص لـ (التركيب المورفولوجي في اللغة الكردية)، وهو محاولة لعرض أسس الإنتاج المورفولوجي، وإهتم البحث في الإنتاج المورفولوجي بعملية التركيب المورفولوجي والنتائج المحصّلة لها، والتركيب المورفولوجي بذاته تؤدي إلى إيجاد الإنتاج المركب المورفولوجي. وتناول البحث أيضاً الأسس التركيب النحوي بنفس الطريقة ، قبذلك شمل البحث عرض معلومات الإنتاج المورفولوجي والنحوي، وبذلك حدود البحث يكون للتركيب المورفولوجي والنحوي المنسقة وغير المنسقة، بحيث حاول البحث عرض أسس الصحيحة والناتجة للتركيب المورفولوجي وتحديد أوجه التشابه والإختلاف بينهما.واعتمد البحث على المنهج الوصفي في استخدام النماذج والشواهد المستخدمة، أما في الجانب النظري فحاول البحث إنتاج الكلمات ذات الدلالة الصحيحة صرفياً ونحوياً .ووسائل وإحصائيات البحث مأخوذة من اللهجة الكرمانجية الوسطى في اللغة الكردية.

The Morphological Compounding of the Kurdish Language

Abstract

This research addresses (The morphological compounding of the Kurdish language), which attempted to illustrate the foundation and background of morphological production. Focusing on morphological products, the study dealt with compounding processes and their products which are the outcome of these processes, consequently, the compounding itself results in producing compounds in morphology. Based on the same principle, compounding is also illustrated. This way, the information obtained through compounding is used to produce morphological and syntactic structures. The study is limited to the coordinate and non-coordinate morphological and syntactic compounds in which it searches for structured and production principles and demonstrates their similarities and differences. The study's investigation procedures were conducted via a descriptive-analytical approach. In terms of theoretical background, most of the work was to gain well-formedness and produce well-formed structures, a little focus has been given to semantic principles. Research subjects and data were taken from the middle dialect of the Kurdish language.

Keywords: compounding, coordinate, lexicon, Grammaticalization, X-Bar

سەرچاوەکان

سەرچاوەکان بەزمانی کوردیی:

١_ حاجی مارف، ئەورەحمانی (٢٠١٤)، وشە ڕۆنان لە زمانی کوردییدا، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

٢_محەمەد، بژوێن یەحیا (٢٠١٦)، نواندنی فەرهەنگیی لە زمانی کوردییدا، نامەی ماستەر،کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٣- محەمەد، حاتەم ولیا (٢٠١٩)، مۆرفۆلۆژی، چاپی یەکەم، چاپخانەی؟؟؟؟، هەولێر.

٤_ غەریب، دڵشاد محەمەد (٢٠١٩)، هێز و ئەکسێنت لە شێوەزاری کەرکووکدا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٥_ عەبدوڵا، ڕۆژان نوری (٢٠١٣)، فەرهەنگی زمان و زاراوەسازی کوردی، چاپی دووهەم، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی.

٦_ سەعید، سازان زاهیر (٢٠٢٠)، نواندنی سینتاکسی لە زمانی کوردییدا، چاپی یەکەم، چاپخانەی ناوەندی سارا بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، سلێمانی.

٧_ کەرەمی، سەعید (١٣٩٦-٢٠١٧)، وشەناسی زمانی کوردیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی زانستگای کوردستان.

٨_ مەعروف، عەبدولجەبار مستەفا (٢٠٠٩)، درووستەی ڕستەی ئاڵۆز لە زمانی کوردییدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێژی زمان، زانکۆی سلێمانی.

٩- مەعروف، عەبدولجەبار مستەفا (٢٠١٠)، درووستەی فرێز لە زمانی کوردییدا، چاپی یەکەم سلێمانی.

١٠- مەعروف، عەبدولجەبار مستەفا (٢٠٢٠)، لێکۆڵینەوە لە فەرهەنگ و سینتاکسی کوردیی، چاپی یەکەم، چاپخانەی سارا.

١١_ دزەیی، عبدالواحید موشیر (٢٠١٤)، لێکسیکۆلۆژیی، چاپی دووهەم.

١٢_أمین، میدیا موراد محمد (٢٠٠٩)، لێکدان و خستەنەپاڵ لە زمانی کوردییدا لێکۆڵینەوەیەکی لێکسیکۆلۆژییە، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

١٣- فەتاح، محەمەد مەعروف (٢٠١٠)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، کۆکردنەوەی شێروان حسێن و شێرزاد قادر، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

١٤_ئەحمەد، نەرمین عومەر (٢٠٠٩)، بەبەرهەمیی لە مۆرفۆلۆژیی کوردییدا، نامەی ماستەر، زانکۆی سلێمانی.

سەرچاوەکان بەزمانی ئینگلیزی:

سەرچاوەی نوسراو:

١٥- Bistto and s.Scalise : ٢٠٠٥, classification of compounds, linguage, linguaggioz pp.

Bralich, Philip Andrew, X-bar theory and morphological juncture, university of Hawaii, ١٩٩١.

سەرچاوەی ئینتەرنێت:

-obo/٩٧٨٠١٩٩٧٧٢٨١٠-https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo)
.(xml.٠٠٦٠-٩٧٨٠١٩٩٧٧٢٨١٠

.(pdf.https://hkotek.com/Erlewine-Kotek-slides-blocking-lsa٢٠١٤)

https://) Morphology_and_meaning_An_overvw/١٠٢١٦٣٨٢/https://www.academia.edu
/٩٧٨٠١٩٩٣٨٤٦٥٥,٠٠١,٠٠٠١/acrefore/١٠,١٠٩٣/oxfordre.com/linguistics/linguistics/view
.(٢٥١-e-٩٧٨٠١٩٩٣٨٤٦٥٥-acrefore

.(Sanfelici.pdf_٨/٠٥/٢٠٢١/https://www.italian-journal-linguistics.com/app/uploads)

Doubling_as_a_Sign_of__٣١٤٠٢١٨٨٧/https://www.researchgate.net/publication
،Morphology_A_Typological_Perspective